

KRIMINOLOGIYA VA JINOIY ODIL SUDLOV

2021/1-2

ILMIY-AMALIY JURNAL

TAHRIR HAY'ATI

Q. ABDURASULOVA

Toshkent davlat yuridik universiteti "Jinoyat huquqi, kriminologiya va korrupsiyaga qarshi kurashish" kafedrası professori, yuridik fanlar doktori – bosh muharrir

Y. KOLENKO

O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi Akademiyasi boshlig'i – bosh muharrir

N. SALAYEV

Toshkent davlat yuridik universiteti Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektori, yuridik fanlar doktori, professor – bosh muharrir o'rinbosari

K. HAKIMOV

Toshkent davlat yuridik universiteti "Jinoyat huquqi, kriminologiya va korrupsiyaga qarshi kurashish" kafedrası mudiri, yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori – mas'ul muharrir

M. RUSTAMBAYEV

O'zbekiston Respublikasi Milliy gvardiya harbiy-texnik instituti boshlig'i, yuridik fanlar doktori, professor

A. OTAJONOV

Yuristlar malakasini oshirish markazi direktorining o'quv-uslubiy va ilmiy ishlar bo'yicha birinchi o'rinbosari, yuridik fanlar doktori, professor

B. PULATOV

O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi akademiyasi "Qonunchilik ijrosi ustidan nazoratni tashkil etish" kafedrası professori, yuridik fanlar doktori

F. RAXIMOV

O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi akademiyasi "Prokurorlik faoliyatini tashkil etish va boshqarish" kafedrası professori, yuridik fanlar doktori

B. UMIRZAKOV

O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi "Kriminologiya" kafedrası katta o'qituvchisi, yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori

M. O'RAZALIYEV

Toshkent davlat yuridik universiteti "Jinoyat huquqi, kriminologiya va korrupsiyaga qarshi kurashish" kafedrası professori, yuridik fanlar doktori

I. ERGASHEV

Toshkent davlat yuridik universiteti Ilmiy boshqarma boshlig'i, yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori, dotsent

M. KURBANOV

Toshkent davlat yuridik universiteti "Jinoyat huquqi, kriminologiya va korrupsiyaga qarshi kurashish" kafedrası dotsent v.b., yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori

V. DAVLYATOV

Toshkent davlat yuridik universiteti "Sud, huquqni muhofaza qiluvchi organlar va advokatura" kafedrası mudiri, yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori

D. BAZAROVA

Toshkent davlat yuridik universiteti "Jinoyat-protsessual huquqi" kafedrası mudiri, yuridik fanlar nomzodi, professor

A. Baratov

Toshkent davlat yuridik universiteti "Kriminalistika va huquqiy ekspertiza" kafedrası mudiri, yuridik fanlar nomzodi

G. TULAGANOVA

Toshkent davlat yuridik universiteti "Jinoyat-protsessual huquqi" kafedrası professori, yuridik fanlar doktori

D. SUYUNOVA

Toshkent davlat yuridik universiteti "Jinoyat-protsessual huquqi" kafedrası professor v.b., yuridik fanlar doktori

"Kriminologiya va jinoiy odil sudlov" ilmiy-amaliy jurnali O'zbekiston matbuot va axborot agentligida 2021-yil 18-martda 1160-sonli guvohnoma bilan davlat ro'yxatidan o'tkazilgan.

Ushbu jurnal O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi Akademiyasi bilan hamkorlikda tashkil etilgan.

Mualliflik huquqlari Toshkent davlat yuridik universitetiga tegishli. Barcha huquqlar himoyalangan. Jurnal materiallaridan foydalanish, tarqatish va ko'paytirish muassis ruxsati bilan amalga oshiriladi.

Sotuvda kelishilgan narxda.

ISSN 2181-2179

© Toshkent davlat yuridik universiteti

MUNDARIJA

12.00.08 – JINOYAT HUQUQI. KRIMINOLOGIYA. JINOYAT-IJROIYA HUQUQI

Хакимов Рахимжон Расулжонович

ИЛМИЙ ЁНДАШУВ – ЖИНОЯТЧИЛИККА ҚАРШИ КУРАШИШНИНГ МУҲИМ ОМИЛИ 5

Рустамбоев Мирзаюсуп Хакимович

ОДАМ САВДОСИГА ҚАРШИ КУРАШ БЎЙИЧА ХОРИЖИЙ ДАВЛАТЛАР ТАЖРИБАСИ 13

Абдурасулова Қумринисо Раимқуловна

КРИМИНОЛОГИЯ ФАНИНИНГ ДОЛЗАРБ ВАЗИФАЛАРИ 24

Камалова Дилдора Гайратовна

ТАМОМ БЎЛМАГАН ЖИНОЯТЛАР УЧУН ЖАЗО ТАЙИНЛАШДА
ИНДИВИДУАЛЛАШТИРИШ ПРИНЦИПИ 30

Ниёзова Саломат Сапаровна

ОИЛАДАГИ ЖИНОЙИЙ ЗЎРАВОНЛИК ТУШУНЧАСИ ВА ТУРЛАРИ 39

Абзалова Хуршида Мирзиятовна

РАЗРАБОТКА ЭФФЕКТИВНОЙ СТРАТЕГИИ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ УБИЙСТВА
НА ОСНОВЕ АНАЛИЗА ЛИЧНОСТИ УБИЙЦЫ 46

Ахмедова Гузалхон Уткуровна

ВОПРОСЫ РЕСОЦИАЛИЗАЦИИ ЖЕНЩИН, ОСВОБОДИВШИХСЯ ИЗ МЕСТ
ЛИШЕНИЯ СВОБОДЫ 63

Исмоилов Олимжон Юсупжон ўғли

ЛАТЕНТ ЖИНОЯТЧИЛИКНИНГ: ТУШУНЧАСИ ВА УЛАРНИ ТАСНИФЛАШНИНГ
ХУСУСИЯТЛАРИ 72

Махмудов Суннатжон Азим ўғли

ЖАЗО ТАЙИНЛАШДА ҲИСОБГА ОЛИНАДИГАН ҲОЛАТЛАР ЖИНОЯТЛАРНИНГ
ОЛДИНИ ОЛИШ МЕЗОНЛАРИДАН БИРИ СИФАТИДА 79

Акбаралиева Мухайё Караматулло кизи

СПОСОБЫ НАЗНАЧЕНИЯ БОЛЕЕ МЯГКОГО НАКАЗАНИЯ 90

12.00.09 – JINOYAT PROTSESSI. KRIMINALISTIKA, TEZKOR-QIDIRUV HUQUQ VA SUD EKSPERTIZASI

Базарова Дилдора Бахадировна К ВОПРОСУ ЭФФЕКТИВНОСТИ УГОЛОВНОГО ПРАВОСУДИЯ	95
Рузметов Ботиржон Хайитбаевич ПРОФИЛАКТИКА ПРЕСТУПЛЕНИЙ – КЛЮЧЕВАЯ ЗАДАЧА УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В СОВРЕМЕННОМ УЗБЕКИСТАНЕ	107
Каримов Бобуржон Зокиржонович ЖИНОЯТ ИШЛАРИНИ ТЕРГОВ ҚИЛИШДА РАҚАМЛИ ДАЛИЛЛАР БИЛАН ИШЛАШНИНГ ЎЗИГА ХОС ЖИХАТЛАРИ	117
Хамидов Бахтиёржон Хамидович ЭЛЕКТРОН ЁХУД РАҚАМЛИ ДАЛИЛЛАРГА ОИД УМУМНАЗАРИЙ МАСАЛАЛАР: МУАММО ВА ЕЧИМ	127
Ниязов Максуд Кадамович ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ОБОСНОВАННОСТИ ПРИ ПРИМЕНЕНИИ МЕРЫ ПРЕСЕЧЕНИЯ В ВИДЕ ЗАКЛЮЧЕНИЯ ПОД СТРАЖУ	146

12.00.14 – HUQUQBUZARLIKLAR PROFILAKTIKASI. JAMDAT XAVFSIZLIGINI TA'MINLASH. PROBATSIIYA FAOLİYATI

Тулаганова Гулчехра Захитовна, Қодиралиев Саддам Бахтиёржон ўғли ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАР ПРОФИЛАКТИКАСИ ВА УШБУ ФАОЛИЯТНИ МУВОФИҚЛАШТИРИШ	154
Абдуллаева Дилфуза Саидазимовна ОИЛА-ТУРМУШ МУНОСАБАТЛАРИДАГИ ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАРНИНГ ПРОФИЛАКТИКАСИ	164
Рахмонова Дилдора Мирзакаримовна ДЕВИАНТ ХУЛҚ-АТВОРЛИ ФУҚАРОЛАР БИЛАН МУЛОҚОТ ҚИЛИШ ТЕХНИКАСИ (ЮНУСОБОД ТУМАНИ ПРОФИЛАКТИКА ИНСПЕКТОРЛАРИНИНГ ФАОЛИЯТИ МИСОЛИДА)	171
Хамрақулов Шавкатжон Салимович ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАР ПРОФИЛАКТИКАСИ ФАОЛИЯТИГА ДОИР ХОРИЖИЙ ДАВЛАТЛАР ТАЖРИБАСИ	179
Эшмуродов Элбек ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАР ПРОФИЛАКТИКАСИ: МИЛЛИЙ ВА ХОРИЖИЙ ТАЖРИБА	189

ДЕВИАНТ ХУЛҚ-АТВОРЛИ ФУҚАРОЛАР БИЛАН МУЛОҚОТ ҚИЛИШ ТЕХНИКАСИ (ЮНУСОБОД ТУМАНИ ПРОФИЛАКТИКА ИНСПЕКТОРЛАРИНИНГ ФАОЛИЯТИ МИСОЛИДА)

Рахмонова Дилдора Мирзакаримовна,
Тошкент давлат юридик университети
Ихтисослаштирилган филиали ўқитувчиси,
dildorarahmonovatsul@gmail.com

Аннотация. *Хуқуқбузарликлар профилактикаси жамият осойишталиги учун ҳамиша энг муҳим соҳалардан бўлиб келган. Мазкур мақолада хуқуқбузарликларнинг олдини олишда энг муҳим амалий қисм — профилактика инспекторларининг фаолиятида девиант хулқ-атворли кишилар билан мулоқотни ташкил этиш муҳити, суҳбат олиб бориш усуллари, хулқ-атвор ўзгаришидаги фуқароларга таъсир этиш меъёрлари ҳақида илмий хулосалар берилган. Девиант хулқ-атворли кишилар билан ишлашда нафақат психологик тушунчаларнинг мавжудлиги, балки лингвистик, маданиятлараро мулоқот борасидаги билим ҳам муҳим ўрин тутди. Айни мана шу омиллар хуқуқбузарликка мойил шахсларнинг фикрлаш тарзини ўзгартиришга, хулқий оғишини чеклашга шароит яратади. Мазкур тадқиқот иши хулосаларидан хуқуқбузарликлар профилактикаси ва жамоат тартибини сақлаш соҳаси ходимлари фуқаролар, хусусан, хулқий оғишга учраган кишилар билан мулоқот жараёнида фойдаланишлари мумкин.*

Калит сўзлар: *девиант хулқ-атвор, мулоқот, мулоқот техникаси, мулоқот одоби.*

ТЕХНИКА ОБЩЕНИЯ С ГРАЖДАНАМИ С ДЕВИАНТНЫМ ПОВЕДЕНИЕМ (НА ПРИМЕРЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ИНСПЕКТОРОВ ПРОФИЛАКТИКИ ЮНУСАБАДСКОГО РАЙОНА)

Рахмонова Дилдора Мирзакаримовна,
преподаватель Специализированного филиала
Ташкентского государственного юридического университета

Аннотация. *Предупреждение преступности всегда было одним из важнейших направлений общественного порядка. В статье представлены научные выводы о важнейшей практической части профилактики правонарушений – среде общения с людьми с девиантным поведением в деятельности инспекторов по профилактике, методиках проведения собеседований, нормах воздействия на граждан с целью изменения поведения. Не только наличие психологических концепций, но и знание языковой, межкультурной коммуникации играет важную роль в работе с людьми с девиантным поведением. Именно эти факторы создают условия для склонных к правонарушениям людей изменить свой*

образ мышления, ограничить свои моральные отклонения. Результаты этого исследования могут быть использованы сотрудниками службы предупреждения преступности и общественного порядка при взаимодействии с гражданами, особенно с людьми с поведенческими расстройками.

Ключевые слова: девиантное поведение, общение, коммуникативные приемы, коммуникационный этикет.

COMMUNICATION TECHNIQUES TO DEAL WITH CITIZENS WITH DEVIANT BEHAVIOR (THE ACTIVITIES OF LAW ENFORCEMENT OFFICERS OF YUNUSABAD DISTRICT AS AN EXAMPLE)

Rakhmonova Dildora Mirzakarimovna,
Teacher, Specialized Branch
of the Tashkent State University of Law

Abstract. Crime prevention has always been one of the most important areas of public order. This article provides scientific conclusions about the most crucial practical part of crime prevention – the area of communication with people with deviant behavior in the activities of law enforcement officers, interview techniques, the norms of influencing citizens to change behavior. Not only the presence of psychological concepts, but also knowledge of linguistic, and intercultural communication plays an essential role in working with people with deviant behavior. Only these factors create conditions for people prone to delinquency to change their way of thinking, to limit their moral deviation. The findings of this study can be used by public order and law enforcement officers in communicating with citizens, especially those with behavioral disorders.

Keywords: deviant behavior, communication, communication techniques, communication etiquette.

Кириш

Профилактика инспектори хизмат вақтининг катта қисмини одамлар билан мулоқотга сарфлайди. Мулоқот баъзан оғзаки суҳбат тарзида кечса, баъзан тақдимотлар, турли хил ҳужжатлар тузиш ва расмийлаштиришни ўз ичига олади, шунинг учун оғзаки ва ёзма нутқ ички ишлар органлари ходимлари касбий малакасининг энг муҳим белгиси ҳисобланади. Сўнгги пайтларда тизим ходимларининг фуқаролар билан муомала маданиятини юксалтиришга алоҳида эътибор қаратилиб, “Ички ишлар органларининг ташқи соҳавий хизматлари фаолиятида ахлоқ ва мулоқот маданияти кодекси” тасдиқланган. Халқ манфаати йўлида хизмат қилаётган ҳар бир ходим, аввало, ўзининг билими, маънавияти ва дунёқарашининг кенглиги билан ажралиб туриши керак. Дунёқараш, салоҳият, тафаккур теранлиги эса, шубҳасиз, мулоқот жараёнида кўзга ташланади.

Аммо ҳуқуқбузарликлар профилактикасида шундай муаммоли вазият борки, бу девиант ҳуқ-атворли кишилар билан мулоқот қилиш масаласи билан чамбарчас боғлиқ. Бу борадаги мулоқот муаммолари бўйича илмий ишларнинг таҳлили (Александров ва бошқ., 2018), девиант хатти-ҳаракатлар (Морова ва Захарова, 2017), социализация (Кутуев ва бошқ., 2017), шу жумладан, этномаданият (Морова ва Захарова, 2018),

ўсмирлар девиант хатти-ҳаракатининг ижтимоий-психологик хусусиятлари (Аҳадов ва бошқ., 2011), нутқ психологияси (Ахмедова ва бошқалар, 2014) девиант хулқ-атвор билан боғлиқ муаммоларнинг асосли амалий ечимига ёрдам беради.

Материал ва методлар

Девиант хатти-ҳаракатлар жамиятнинг умумэътироф этилган меъёрларидан четга чиқадиган одамларнинг хулқ-атвори ҳисобланади. Девиант хатти-ҳаракатли кишилар ўзларининг мақсадларига эришиш мотивлари, қадриятлари, идеаллари ва воситалари билан жамиятда умумқабул қилинган меъёрлардан фарқ қилади. Бундай одамлар учрашганда бир-бирлари билан саломлашмасликлари, ғайритабиий кўринишга эга бўлишлари, безорилик қилишлари, ноодатий, радикал ҳаракатлар қилишлари мумкин. Бундай хатти-ҳаракатга ўсмирлар, ёшлар, махсус ҳисобда турувчилар, руҳий касал шахслар кўпроқ мойил. Бундай одамларнинг хатти-ҳаракатлари уёки бу даражада оилада, кўчада, жамоада ва умуман жамиятда ижтимоий муносабатларнинг барқарорлигини бузади.

Девиант хатти-ҳаракатлар бир жамият ёки ижтимоий гуруҳ учун одатий, бошқаси учун эса хулқий бузилиш бўлиши мумкин. Бу кўпроқ маданиятлараро мулоқот жараёнида кўзга ташланади.

Т. Парсонс одамнинг бошқа одамларга бўлган муносабатига қараб девиант хулқ-атворнинг икки турини ажратиб кўрсатади [1, 124-б.]:

Биринчи тур атрофдагиларга устунлик қилиб, уларни бўйсундиришга интилади. Бу кўпинча жиноий гуруҳларда кузатиладиган девиант мотивациянинг намоён бўлишидир.

Иккинчи тур бошқа одамларга бўйсундириш, ён беришади ёки кучлироқ ва фаол шахсларга мослашиб боради.

Ушбу хатти-ҳаракатларнинг кенгроқ таснифи Р. Мертон томонидан ишлаб чиқилган [2, 305-б.]. Мазкур тасниф инсоннинг стандартларга, уларнинг қадриятлари ва эҳтиёжларига бўлган муносабатига асосланган. У девиант хулқ-атворнинг қуйидаги турларини таснифлайди:

Умумий конформизм (одатдаги хатти-ҳаракатлар). Бу жамият меъёрларини қабул қиладиган, таълим оладиган, иши бор, олдинга силжийдиган ва шу билан ҳам ўзининг ҳам, ижтимоий эҳтиёжларини ҳам англайдиган киши.

Инноваторлар – бу ўз фаолиятининг жамият томонидан маъқулланган меъёрларига кўниккан, шу билан бирга, мақсадларга эришишнинг умумий қабул қилинган воситаларига амал қилмайдиган одамлардир. Улар мақсадларга эришиш учун янги ва инновацион воситаларни таклиф қилишади. Масалан, булар давлат мулкани хусусийлаштириш, молиявий “пирамидалар”, “рекетлар” яратиш билан шуғулланадиган одамлардир.

Ритуалистлар – бу жамиятнинг меъёрлари ва тамойилларини абсурдлик даражасига етказадиган одамлардир.

Ретреатизм ҳақиқатдан қочишни англатади. Бу мақсадлар ва уларга эришиш йўллари рад этадиган одамлар. Бунга бошпанасизлар, спиртли ичимликларга муккасидан кетганлар, гиёҳвандлар ва бошқалар киради.

Радикаллар – бу эскирган мақсадларни рад этадиган ва уларни янги мақсадлар билан алмаштирадиган одамлардир.

Мослашув йўли	Жамият манфаатларига хайрихоҳлик	Ижтимоий маъқулланиш воситалари
КОНФОРМИЗМ	+	+
ИННОВАЦИЯ (янгиликлар)	+	-
РИТУАЛИЗМ	-	+
РЕТРИТИЗМ	-	-
Инкор этувчилар	±	±

Юқоридагилардан кўриниб турибдики, девиант хатти-ҳаракатлар ҳам муайян ижобий кўринишларга эга. Айрим тоифалар туфайли жамият ахлоқан эскирган қадриятлар ва мақсадлардан воз кечиш, олдинга интилоқда.

Девиант хатти-ҳаракатни психология нуқтаи назаридан икки гуруҳга бўлиш мумкин:

Рухий саломатлик меъёрларидан четга чиқадиган хатти-ҳаракатлар. Ушбу гуруҳ психопатологиянинг аниқ ёки яширин белгиларига эга бўлган руҳий касаллардан иборат.

Ижтимоий патологияда намоён бўлган хатти-ҳаракатлар – мастлик, фоҳишабозлик, гиёҳвандлик. Бу турли хил жиноятлар ва ҳуқуқбузарликларни келтириб чиқаради.

Мазкур тадқиқотда қўлланилган турли хил тадқиқот усуллари бир-бирини тўлдирди:

илмий адабиётларни назарий-таҳлил қилиш (ўқув, этнопедагогик, фалсафий, маданий), таълим соҳасидаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар;

эмпирик-социологик сўров, суҳбатлар, кузатиш, натижаларни текшириш.

Тадқиқот натижалари

Юнусобод тумани мисолида олиб қарайдиган бўлсак, айтилган пайтда туманда 45 нафар фуқаро руҳий касал сифатида қайд этилган. 191 нафар фуқаро муқаддам судланган, 113 нафар фуқаро ҳуқуқбузарлик содир этиш эҳтимоли юқори бўлган шахс (сурункали ичувчи ҳамда нотинч оила вакиллари) сифатида назоратга олинган. Шунингдек, туманда истиқомат қилувчи 339 800 нафар аҳолининг 104 минг нафари ёшлар эканлигига эътибор қаратишимиз лозим. Яъни, айнан ўсмир ёшда психологик, физиологик жиҳатдан хулқ-атворнинг оғишига эътиборли бўлиш талаб этилади. Бу эса профилактик тадбирларнинг сифатини оширишни тақозо қилади. Девиант хулқ-атворнинг ижтимоий сабабларини аниқламай туриб, унинг оқибатларига қарши курашиб бўлмайди.

Биринчи навбатда – ижтимоий тафовут. Аксарият одамлар моддий қийинчиликларни бошдан кечиришади. Шу сабабли муваффақиятга эришиш, юқори даромад олиш ва жамоатчилик томонидан тан олинисига интилаётган ёш авлоднинг ўзини ўзи англашида муаммолар пайдо бўлади. Ўқиш ёки вақтни кўнгилли ўтказиш учун маблағнинг йўқлиги ўсмирларни девиант хулқ-атворга олиб келадиган пул ишлашнинг ноқонуний усуллари синаб кўришига олиб келади.

Ахлоқ ва жамият маънавиятининг номувофиқлиги. Фақат моддийга йўналтириш одамни ҳамма нарсани сотиш ёки сотиб олиш мумкин деган фикрга олиб боради. Бу нафақат фоҳишаликка, балки одамни (мижоз)ни жалб қилиш учун доимий равишда статуслар пойгасига йўналтиришга олиб келади.

Девиант хатти-ҳаракатларга бефарқ бўлган муҳит бундай одамлар тобора кўпайиб боришига олиб келади. Улар тезлик билан ижтимоий гуруҳларга бирлашадилар ва бу муҳитда уларнинг хатти-ҳаракатлари одатий ҳолга айланади.

Америкалик психолог А. Гезелл ўсмир ёшининг даврланишига алоҳида эътибор қаратиб, уларнинг ўзига хос хусусиятларини қуйидагича шарҳлайди [3, 26-6]:

10 ёш – ўсмирлар мувозанатли ҳаётни тез идрок этувчи, ишонувчан, ота-оналарига итоатли, ташқи қиёфа ҳақида эътиборсиз бўлганлиги боис бу “олтин ёш” ҳисобланади.

11 ёш – организмда ўзгаришлар юз беради, болалар негативликни намоён қилади, кайфияти тез ўзгаради, ота-оналарига нисбатан норозилик билдириши кўпаяди.

12 ёш – тез жазавага тушувчан бўлади, дунёга нисбатан ижобий муносабат шаклланади, ўсмирда оиласига нисбатан автономлик ва тенгдошларига таъсири ортади. Уларда ақллилик, ҳазил-мутуйибага мойиллик, чидамлилиқ, ташаббускорлик, ташқи қиёфа ва қарама-қарши жинсдагиларга эътибори орта бошлайди.

13 ёш – ўзининг ички дунёсига эътиборлилиқ, интровертликка хос бўладиги, улар ўзини ўзи танқид қилишга ва танқидларга нисбатан таъсирланувчан, ота-оналарга танқидий муносабат билдирувчи, дўст танловчи, тўлқинланиш ва ҳаяжонланиш ортади.

14 ёш – ўсмирлардаги интровертлик экстревентликка алмашинади, шижоатли, хушмуомала, ўзига ишонч уйғонади, бошқаларга эътибори ортади ва улар ўртасидаги фарқни ажрата бошлайди.

15 ёш – бу ёшдагилар учун мустақиллик ортади, бу эса уларнинг оила ва мактаб билан боғлиқ зўриқишларга дучор этади. Уларни гуруҳли ҳаракат қилишга ва гуруҳдагиларга мослашишга интилиш ортади.

16 ёш – ўспиринлар ҳисобланиб, уларда мувозанатлашув, ҳаётдан қувониш, ички мустақиллик, эмоционал барқарорлик, муомалага мойиллик, келажакка интилувчанлик ортади.

Девиант хулқ-атвор пайдо бўлишининг асосий сабаблари ва омиллари сифатида ноқулай яшаш шароитлари, тарбиянинг етишмаслиги, билимларни ўзлаштириш билан боғлиқ муаммолар, ўқишдаги муваффақиятсизликлар, ўз-ўзини англаш учун имкониятларнинг йўқлиги кўрсатилади. Ўзаро муносабатларни ўрнатишга қодир эмаслик, доимий зиддиятлар ва психологик оғишлар руҳиятнинг инқирозига ва мавжудлик маъносининг йўқолишига олиб келади.

Ўсмирларда хулқий бузилишга кўпинча ота-оналарнинг бепарволиги, болага этарлича эътибор бермаслик сабаб бўлади. Шу сабабли девиант хулқ-атворнинг дастлабки белгиларида профилактика инспекторлари ёки улар билан ижтимоий ҳамкорларга ота-оналар билан мулоқот қилишлари ва оилавий муҳитни аниқлашлари тавсия этилади.

Тадқиқот натижалари таҳлили

девиант хулқ-атворнинг психологик ва ижтимоий омиллари ўзаро алоқадордир:

ирсий омиллар: алкоголизм, асаб ва руҳий касалликларга мойиллик, патологик ҳомилдорлик ва туғиш;

ижтимоий омиллар: оиладаги, мактабдаги, тенгдошлари ва дўстлари билан муносабатлар. Шунингдек, шахснинг қадриятлари, унинг мавқеи, мақсадлари;

шахсият ва темперамент, ўзини қадрлаш ва амбиция даражаси;

инсоннинг ҳуқуқий онги.

девиант хулқ-атворнинг асосий сабаблари ўспиринлик даврида ётади. Айнан шу даврда нафақат ўз-ўзини англаш ва катталар ҳаётига мослашиш, балки шахс сифатида шаклланиш ҳам амалга оширилади. Шунинг учун бу ёшдагилар билан мулоқот ниҳоятда эҳтиёткорликни талаб қилади.

Хулосалар

Мулоқотга киришувчи ҳар қандай киши низоларга дуч келиши табиий. Чунки билдирилаётган фикрга эътирозлар туғилиши ёки мулоҳазалар натижасига кўра, манфаатлар тўқнашуви юз бериши мумкин. Бу эса, табиийки, мулоқотдаги низоларда акс этади. Аммо нотиқлик маҳорати туфайлигина низоларнинг олдини олиш мумкин. Бунинг учун қуйидаги қоидаларга амал қилиш лозим:

танқид ва айбловни кўп ишлатмаслик, кўп нолийвермаслик;

фикрни қисқароқ гапларда ифодалаш;

этиборли тингловчи бўлиш – суҳбатдошнинг фикрини бўлмаслик, суҳбатдошга ўз фикрини билдириши учун вақт бериш, унга бўлган қизиқишни кўрсатиш, суҳбатдош нутқининг хусусиятларига камроқ эътибор бериш, диалогни монологга айлантириб юбормаслик, суҳбат мавзусидан чалғимаслик;

овознинг имкон қадар самимий жаранглашини таъминлаш;

суҳбатдошнинг новербал сигналларини диққат билан кузатиш;

қатъий фикр билдиришдан сақланиш;

фикрни билдиришдан аввал у нима ҳақида эканини маълум қилиш;

суҳбатдош “тилида” гапириш (профессионализмга йўл қўймаслик);

бефойда баҳсларга киришишдан сақланиш;

буйруқ оҳангидан воз кечиш;

“ҳеч қачон” ва “ҳар доим” сўзларидан эҳтиёткорлик билан фойдаланиш;

ижобий эмоцияларни сақлаб туриш, кўпроқ табассум қилиш.

Суҳбат давомида келишмовчилик юз берса, уни бартараф этиш учун қуйидагиларга амал қилиш тавсия этилади:

1) вазминликни сақлаб қолиш (эмоционал ҳолатни имкон қадар бошқариш);

2) низонинг асосий сабабини аниқлашга интилиш (аниқлаштирувчи саволлар бериш);

3) шахсий соҳадаги тўқнашувга йўл қўймаслик (суҳбатдошнинг шахсий хусусиятларидан ранжишни, уларни ёқтирмасликни кўрсатмаслик, шахсий устунликни кўрсатишдан сақланиш);

4) ҳар бир сўз ва иборадан эҳтиёткорлик билан фойдаланиш (жумладан, “сиз адашдингиз”, “хато қилипсиз”, “эс-ҳушингиз жойидами?” каби негатив ибораларни ишлатишдан сақланиш);

5) мураса учун очиқ бўлиш (ўзаро манфаатли келишувга тайёр туриш);

6) суҳбатдошнинг ҳар бир гапини диққат билан тинглаш ва таҳлил қилиш (унинг ҳиссиётларини тушунишга ҳаракат қилиш, шахсий позициянинг суҳбатдош позициясидан нимаси билан фарқланишини аниқлаш).

Низо бартараф этилмай муносабатлар бутунлай тугалланса, бунинг фақат нуқтаи назарларнинг бир-бирига тўғри келмаслиги туфайли рўй берган ҳодиса деб ҳисоблаш лозим. Демак, профилактика инспектори ўзаро мулоқотда низо пайдо бўлмаслигига ҳаракат қилиши, суҳбатдошни тўғри тушунишга интилиши керак. Шундагина атрофдагилар билан мулоқот муваффақиятли бўлади.

Мулоқотнинг мақсади нима бўлишидан қатъи назар, қандай қилиб тўғри тинглаш бўйича профилактика инспекторларига бериладиган тавсиялар жуда оддий:

жисмонан сергак бўлиш, яъни суҳбатдошни бутун вужудингиз билан тингланг;

сўзловчига юзма-юз ҳолатда туринг;

кўз кўзга тушсин;

сизнинг хатти-ҳаракатингиз ва гавдангизнинг ҳолати тинглаётганингизни кўрсатиб турганига ишонч ҳосил қилинг;

суҳбатдошингиздан иккалангиз ҳам бемалол мулоқот қила олишингиз учун қулай бўлган масофада бўлинг;

сўзловчи девор билан эмас, балки диққат билан тинглаётган, жонли суҳбатдош билан мулоқот қилишни хоҳлашини унутманг.

“Сўзловчига нимани тушунаётганингизни кўрсатинг!” қондасига амал қилган ҳолда суҳбат жараёнида “Сизни тушуна олмадим”, “Яна бир бор такрорлай оласизми?”, “Нимани назарда тутяпсиз?” жумлаларини ишлатинг.

REFERENCES

1. Parsons T. Social'naja sistema [Social system]. Moscow, Academic project, 2018, 529 p. ISBN 978-5-8291-2255-3.

2. Merton R. Social'naja struktura i anomija [Social structure and anomie]. Sociologija prestupnosti – Sociology of crime. Moscow, Progress, 1966.

3. Gezel A. Umstvennoe razvitie rebenka. Metodika diagnostiki umstvennogo razvitiya rebenka ot rozhdenija do shesti let [The mental development of the child. A method for diagnosing the mental development of a child from birth to six years old]. Translation from English. ed. prof. E.A. Arkina. Moscow, GIZ, 1930. Available at: <https://studfile.net/preview/8710349/page:92/>.

4. Arapova P.I. Pedagogicheskoe soprovozhdenie vybora zhiznennogo puti podrostkov s deviantnym povedeniem [Pedagogical support of the choice of the life path of adolescents with deviant behavior]. Bulletin of the Volga University named after V.N. Tatishcheva, 2013, March, no. 1, pp. 43-48.

5. Borodina N.V., Mushkina I.A., Sadilova O.P. Analiz otechestvennogo i zarubezhnogo opyta v profilaktike delinkventnogo povedenija podrostkov [Analysis of domestic and foreign experience in the prevention of delinquent behavior in adolescents]. Put' nauki – The path of science, 2014, no. 9, pp. 31-37.

6. Zmanovskaja E.V. Deviantologija (Psihologija otklonjajushhegosja povedenija). Ucheb. posobie dlja stud. vyssh. ucheb. zavedenij [Deviantology (Psychology of deviant behavior). Textbook. manual for stud. higher. study. institutions]. Moscow, Publishing Center "Academy", 2003.

7. Mal'ceva N.V. Priroda i prichiny deviantnogo povedenija detej i podrostkov [Nature and causes of deviant behavior in children and adolescents]. Vestnik Ishimskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo instituta im. P.P. Ershova – Bulletin of the Ishim State Pedagogical Institute named after P.P. Ershova, 2012, no. 1, pp. 37-42.

8. Polujektova N.M., Smirnova A.N. Rol' sistemy otnoshenij lichnosti podrostka v profilaktike deviantnogo povedenija [The role of the teenager's personality relationship system in the prevention of deviant behavior]. Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta. Sociologija – Bulletin of St. Petersburg University. Sociology, 2014, March, no. 1, pp. 196-206.

9. Rean A.A., Bordovskaja N.V., Rozum S.I. Psihologija i pedagogika [Psychology and pedagogy]. St. Petersburg, Peter, 2010, 432 p.

10. Smirnova A.N. Cennostnye orientacii i povedencheskie riski podrostkov [Value orientations and behavioral risks of adolescents]. Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta. Sociologija – Bulletin of St. Petersburg University. Sociology, 2011, September, no. 3, pp. 351-358.

11. Tigunceva G.N. Kommunikativnoe (kak innovacionnoe) reshenie problemy prevencii delin-L kventnosti v podrostkovom vozraste: osnovnye Ju konceptual'nye polozhenija [Communicative (as an innovative) solution to the problem of preventing delin-L quency in adolescence: basic conceptual provisions]. Innovacii i investicii – Innovations and investments, 2014, no. 7, pp. 172-176.

12. Klimov M.A., Rashhikulina E.N. Deviantnoe povedenie podrostkov: prichinnaja obuslovlennost', vidy, riski [Deviant behavior of adolescents: causation, types, risks]. Sovremennoe pedagogicheskoe

obrazovanie – Modern teacher education, 2018, no. 2, pp. 151-154. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/deviantnoe-povedenie-podrostkov-prichinnaya-obuslovlennost-vidy-riski/>.

13. File archive of students. Available at: <https://studfile.net/preview/8710349/page:91/#128/>.

14. Usmonov Je.M., Qurbonova Ju.M. Deviant hulk-atvorli ysmirlar bilan pedagogik faolijat olib borishda ykituvchi mulot madaniyatining yri [The role of teacher communication culture in pedagogical activities with adolescents with deviant behavior]. Sovremennoe obrazovanie – Modern education (Uzbekistan), 2018, no. 1, pp. 4-11. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/deviant-hul-atvorli-smirlar-bilan-pedagogik-faoliyat-olib-borishda-ituvchi-mulo-ot-madaniyatining-rni/>.

15. Ta#lim muassasalarida suidning psihoprofilaktik chora-tadbirlarini tashkil jetish (profilaktika, diagnostika, korrekcija) [Psychoprophylactic measures of suicide in educational institutions organization (prevention, diagnostics, correction)]. Nukus, 2015. Available at: <http://kkrmoi.uz/files/uploads/files/61652eb0a8d316c030b1704923a7974f.pdf/>.